

دانش شهروندی

تحلیل محتوای کتاب
مطالعات اجتماعی پایه ششم

الهام شریعتی

کارشناس ارشد برنامه‌ریزی درسی دانشگاه آزاد اسلامی

محمد غفاری

عضو هیئت علمی و استادیار دانشگاه آزاد اسلامی

مقدمه

یکی از مهم‌ترین ابعاد شهروندی داشتن «دانش و آگاهی شهروندی» است. دانش شهروندی از عقاید و اطلاعات بنیادی تشکیل می‌شود که افراد باید بدانند و به کار ببرند تا شهروندان مؤثر و مسئولی باشند [ایزدی و عزیزی شمایی، ۱۳۸۸]. دانش شهروندی عبارت است از کسب دانش و جست‌وجوی دانایی، مشارکت فعال، مسئولیت‌پذیری، و داشتن آگاهی در زمینه موضوع‌های تاریخی، اجتماعی و فرهنگی در سطح محلی، ملی و بین‌المللی [ساعی ارسعی، ۱۳۹۳].

مینکلر^۱ (۱۹۹۸) احساس تعهد، برابری، کنجکاوی، ترقی‌طلبی، اطاعت از قانون، توجه به نفع عمومی و مشارکت را از جمله مؤلفه‌های شهروندی می‌داند. **توماس اس دی**^۲ (۲۰۰۴) مشارکت، تعاون، همکاری و دانایی محوری، و **می‌هوپی لیو**^۳ (۲۰۰۴) آراستگی شخصی، دانش محوری در سطح محلی، ملی و جهانی، سخت‌کوشی، وطن‌دوستی، تبعیت از قانون، نوع‌دوستی و مشارکت را مدنظر قرار می‌دهند [به نقل از: حسینی و همکاران، ۱۳۹۰]. **هودسن**^۴ (۲۰۰۱) معتقد است، دستیابی به هدف‌هایی چون: وفاداری به ملت، افزایش دانش، تسلیم شدن در برابر قانون و هنجارهای اجتماعی، اعتقاد به ارزش‌های اصلی جامعه مانند تساوی و برابری، علاقه به مشارکت سیاسی، و مهارت در تجزیه و تحلیل اطلاعات و ارتباطات سیاسی، فلسفه اصلی تربیت شهروندی است.

بدون تردید، یکی از مهم‌ترین رسالت‌ها و دلایل شکل‌گیری

چکیده

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتواست. جامعه آماری کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم بوده است. در این تحقیق واحد تحلیل متن، تصویر و تمرین بوده است. روایی و پایایی ابزار پژوهش تأیید شده است. عمده‌ترین یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که ۳۷۷ مورد در متن، ۱۹۷ تصویر و ۱۵۶ فعالیت دانش شهروندی را به گونه‌ای مطرح ساخته‌اند که تقریباً در نیمی از متن و تصویرها و تمرین‌های کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم به عنصر «دانایی محوری» توجه شده است، اما به دیگر عناصر توجه چندانی نشده است. به عبارت دیگر، در متن ۱۹۲ مورد و ۱۱۹ تصویر و ۸۷ تمرین به عنصر دانایی محوری در کتاب مطالعات اجتماعی پرداخته‌اند. در حالی که در متن و تمرین‌ها به «مشارکت» و در تصویر به عنصر «انتقادگری» و «انتقادپذیری» اشاره کمتری شده است. به عبارت دیگر، توجه به دانش شهروندی در کتاب مطالعات اجتماعی به میزان قابل توجهی نیست، زیرا بسیاری از عناصر دانش شهروندی مانند مشارکت، انتقادگری و انتقادپذیری در متن، تصویرها و تمرین‌ها تا حدودی نادیده گرفته شده‌اند. قصور و ناتوانی کتاب مطالعات اجتماعی در توجه به عناصر دانش شهروندی باعث خواهد شد، دانش آموز نتواند از وظایف شهروندی خود آگاه شود.

کلیدواژه‌ها: دانش شهروندی، مطالعات اجتماعی، تحلیل محتوا، کتاب درسی، مدیریت شهری

مطالعات اجتماعی ششم دبستان

[فتحی و سعادت‌مند، ۱۳۹۴].

در این راستا، کتاب‌های درسی منعکس‌کننده هدف‌های تربیتی مطلوبی‌اند که سیاست‌گذاران نظام آموزش و پرورش در جست‌وجوی دستیابی به آن هستند [محمدآبادی، ۱۳۹۴]. و کتاب‌های تعلیمات اجتماعی به دنبال تقویت صلاحیت‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و تربیتی فراگیرندگان و در یک کلام، تربیت شهروندانی خوب و آگاه از حقوق و تکالیف نقش خود در جامعه هستند [هاشمی، ۱۳۸۹]. بازتاب این موضوع در بروندادهای نظام آموزش پایه ششم ابتدایی قابل تحقیق و بررسی است، زیرا آموزش پایه ششم به‌عنوان مبنای اصل همه آموزش‌ها مطرح می‌شود و در واقع سنگ زیربنای نظام آموزش به‌شمار می‌آید. محتوای کتاب مطالعات اجتماعی این دوره در ذهن دانش‌آموزان، اولین نقش‌هایی هستند که بر ذهن دانش‌آموزان که همچون لوحی صاف و سفید است، نقش می‌بندند. دانش‌آموزان با خواندن این کتاب‌ها می‌توانند اولین آگاهی‌ها را درباره آداب و رسوم، قوانین و مقررات، و مهارت‌های اجتماعی به دست آورند. لذا با توجه به اهمیت پایه ششم ابتدایی و اهمیت محتوای کتاب مطالعات اجتماعی در راستای بهبود دانش شهروندی، در این مطالعه سعی شده است به این پرسش پاسخ داده شود که: «کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم تا چه میزانی به مؤلفه‌های دانش شهروندی توجه کرده است؟»

سابقه پژوهش

جمالی تازه‌کند و همکارانش (۱۳۹۲)، در پژوهشی با عنوان «بررسی جایگاه مؤلفه‌های تربیت شهروندی در محتوای برنامه درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه» نشان داده‌اند که از مجموع ۳۱۹۴ واحد ضبط شمارش شده، ۲۴۸ واحد به دانش شهروندی، ۹۹ واحد به مهارت شهروندی و ۱۰۳ واحد به نگرش شهروندی اختصاص دارد. نتایج نشان داده‌اند که به‌صورت

نظام آموزشی در طول تاریخ بشری و توسعه آن به شکل کنونی، آماده‌سازی شهروندانی متعهد، فعال و خلاق بوده است. در گزارش اخیر «مطالعه تربیت شهروندی انجمن بین‌المللی ارزشیابی و پیشرفت تحصیلی» آمده است: تمامی جوامع معاصر دارای این نگرانی و دل‌مشغولی هستند که چگونه افراد را برای زندگی و شهروندی آماده کنند و راه و رسم مشارکت در مسائل اجتماعی را به آن‌ها بیاموزند [Torney purta, 1991].

مدرسه کانال و مجرای مؤثر برای انتقال مجموعه‌ای از دانش‌ها، مهارت‌ها، ارزش‌ها و باورهای خاص اجتماعی به اعضای جامعه است. نظام آموزشی فرصت‌هایی را برای فراگیرندگان تدارک می‌بیند تا بتوانند ارزش‌ها و باورهای مختلف را از دیدگاه‌های متفاوت مورد آزمون قرار دهند. اینکه شهروندان بتوانند از نقش خود آگاهی یابند و به آن ارج نهند و نیز مشارکتی فعال در مصالح ملی داشته باشند، دلیل محکمی برای این موضوع است که نظام آموزشی باید در زمینه شهروندی به آموزش افراد مبادرت ورزد. شهروندی امری نیست که بعد از فراغت از مدرسه اتفاق بیفتد، بلکه در رفتارها و تعاملات روزانه آموخته و تمرین می‌شود و بهترین مکان برای تمرین شهروندی مدرسه است. به عبارت دیگر، مسئولیت اصلی پرورش و تقویت ارزش‌ها و مهارت‌های شهروندی بر دوش نظام آموزش و پرورش است

کوتسلی^۲ (۲۰۰۸) مطالعه‌ای در دانشگاه علوم تربیتی قبرس بین دانشجویان انجام داد. نتایج مطالعه او نشان داد: دانشجویان به‌طور پیوسته درباره مفاهیم حقوق بشر، فرهنگ و سیاست بحث و گفت‌وگو می‌کنند. آن‌ها در جهان به‌شدت چند فرهنگی، آموزش شهروندی را پیشنهاد می‌دهند.

روش‌شناسی تحقیق

در پژوهش حاضر از روش تحلیل محتوا برای بررسی مؤلفه‌های دانش شهروندی در متن، تصویرها و تمرین‌های کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم استفاده شده است. جامعه آماری در این پژوهش کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم است که توسط «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» در سال ۱۳۹۵ به چاپ رسیده است. با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و به‌دلیل محدودیت جامعه آماری، نمونه آماری تحقیق کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم در سال تحصیلی ۱۳۹۵-۱۳۹۶ است. در این تحقیق، روش نمونه‌گیری هدفمند است و هدف این است که از طریق نمونه انتخاب شده، درک عمیقی از موضوع مورد مطالعه (دانش شهروندی) حاصل شود.

نامتوازن به مؤلفه‌های تربیت شهروندی توجه شده است. **ولی‌پور** (۱۳۸۶)، در پژوهشی باعنوان «بررسی میزان نگرش و مهارت شهروندی دانشجویان و همچنین میزان آموزش حیطه‌های شهروندی» نشان داده است که میانگین دانش شهروندی دانشجویان پایین‌تر از حد متوسط و میانگین نگرش و مهارت شهروندی آنان بالاتر از حد متوسط است. از طرف دیگر، نظرات استادان در این پژوهش بیانگر آن است که آموزش عالی در پرورش حیطه‌های شهروندی چندان موفق نبوده است.

ریوللی^۵ (۲۰۱۰) بین سال‌های ۲۰۰۴-۲۰۰۷ به انجام پژوهشی با عنوان «تربیت شهروندی در مدارس متوسطه: بررسی مقایسه‌ای بولزانو و پادووادر ایتالیا» دست زده است. نتایج تحقیق او نشان داد: سطح علاقه‌ها و دانش سیاسی و مدنی دانش‌آموزان با آنچه که در برنامه‌های درسی ارائه می‌شود، هم‌بستگی قوی دارد.

پیترسون و مازلر^۶ (۲۰۰۹) پژوهشی را با هدف کشف میزان آگاهی دانشجویان در زمینه شهروندی فعال انجام دادند. یافته‌های آن‌ها نشان داد: میزان آگاهی دانشجویان در زمینه شهروندی مطلوب، زیاد بوده است.

روش گردآوری اطلاعات در این تحقیق روش اسنادی و استفاده از فهرست‌های وارسی (چک لیست‌های) مؤلفه دانش شهروندی است. به منظور تعیین روایی ابزار پژوهش، پس از تدوین فهرست وارسی تحلیل محتوا، از طریق مطالعه ادبیات حوزه دانش شهروندی و بررسی مطالعات داخلی و خارجی، فهرست وارسی در اختیار پنج تن از متخصصان و استادان قرار گرفت و تأیید شد. در این تحقیق به منظور اطمینان از پایایی تحلیل محتوا، فهرست‌های وارسی در اختیار یک تحلیلگر محتوا قرار گرفت که به صورت موازی و هم‌گام با محقق حدود ۲۰ درصد از کتاب درسی مذکور را تحلیل کرد. مقدار ضریب توافق بین اندازه‌گیری‌های مستقل دو محقق حدود ۰/۷۴ بود. برآورد شد که نشان از پایایی ابزار مورد استفاده دارد.

در این پژوهش از روش شمارش فراوانی که رایج‌ترین روش جمع‌آوری داده‌ها و ارائه یافته‌هاست، استفاده شد. به این صورت که با مراجعه به کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم، تعداد دفعاتی شمارش شد که به یکی از مؤلفه‌های دانش شهروندی در قالب واحد تحلیل که در این پژوهش متن، تصویر و تمرین بود، اشاره شده بود. در پایان نیز تعداد دفعات گزارش شد.

یافته‌های تحقیق

جدول ۱. توزیع نسبی فراوانی و درصد فراوانی عناصر دانش شهروندی در متن، تصویرها و

دانش شهروندی	تمرین‌های کتاب مطالعات اجتماعی					
	متن		تصویر		تمرین	
	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی
دانشی محوری	۱۹۲	۵۰/۹	۱۱۹	۶۰/۴	۸۷	۵۵/۸
وطن‌دوستی	۳۴	۹/۰	۱۶	۸/۱	۱۲	۷/۷
قانونمداری	۳۶	۹/۵	۱۰	۵/۱	۹	۵/۸
مسئولیت‌پذیری و تعهد	۷۰	۱۸/۶	۲۷	۱۳/۷	۲۹	۱۸/۶
مشارکت	۲۰	۵/۳	۲۳	۱۱/۷	۳	۱/۹
انتقادگری و انتقادپذیری	۲۵	۶/۷	۲	۱/۰	۱۶	۱۰/۲
دانش شهروندی	۳۷۷	۱۰۰/۰	۱۹۷	۱۰۰/۰	۱۵۶	۱۰۰/۰

بر اساس نتایج جدول ۱ می‌توان گفت: کمترین درصد فراوانی (۵/۳ درصد) در متن بر اساس عناصر دانش شهروندی مرتبط

با «مشارکت»، و بیشترین درصد فراوانی (۵۰/۹ درصد) مرتبط با «دانشی محوری» است. همچنین مشخص شد: کمترین درصد فراوانی (یک درصد) در تصویر براساس عناصر دانش شهروندی مرتبط با «انتقادگری و انتقادپذیری» و بیشترین درصد فراوانی (۶۰/۴ درصد) مرتبط با «دانشی محوری» است. و نیز نتایج نشان دادند: کمترین درصد فراوانی (۱/۹ درصد) در تمرین براساس عناصر دانش شهروندی مرتبط با «مشارکت» و بیشترین درصد فراوانی (۵۵/۸ درصد) مرتبط با «دانشی محوری» است. به عبارت دیگر، در متن و در میان تصویرها و تمرین‌ها، براساس عناصر دانش شهروندی مطالعات اجتماعی پایه ششم، به دانشی محوری بیشترین اشاره انجام گرفته است.

بحث و بررسی

این پژوهش با هدف بررسی دانش شهروندی و مؤلفه‌های آن در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم انجام شده است. نتایج نشان دادند: ۳۷۷ مورد در متن، ۱۹۷ تصویر و ۱۵۶ فعالیت دانش شهروندی را به گونه‌ای مطرح ساخته‌اند که تقریباً در نیمی از متن، تصویرها و تمرین‌های کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم، به عنصر دانشی محوری توجه شده است و به دیگر عناصر توجه چندانی نشان نداده است. به عبارت دیگر در کتاب مطالعات اجتماعی، در متن ۱۹۲ مورد، و نیز ۱۱۹ تصویر و ۸۷ تمرین به عنصر دانشی محوری پرداخته‌اند، در حالی که در متن و تمرین‌ها به مشارکت و در تصویر به عنصر انتقادگری و انتقادپذیری اشاره کمتری شده است.

نتایج تحقیق در راستای تحقیقات متعدد در زمینه شهروندی و تربیت شهروندی است و نشان می‌دهد، میزان توجه به دانش شهروندی، به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم تربیت شهروندی در کتاب مطالعات اجتماعی، به میزان قابل توجهی نیست، زیرا بسیاری از عناصر دانش شهروندی مانند مشارکت، انتقادگری و انتقادپذیری در متن، تصویرها و تمرین‌ها تا حدودی نادیده گرفته شده‌اند. بی‌شک قصور و ناتوانی کتاب مطالعات اجتماعی در توجه به عناصر دانش شهروندی باعث خواهد شد، دانش‌آموز نتواند از وظایف شهروندی خود آگاه شود.

پی‌نوشت‌ها

1. Minkler
2. Thomas.s.dee
3. Lliu, Mehui
4. Hudson
5. Torney Purta
6. Piterson & Rivelli
7. kutesli

منابع

۱. ایزدی، صمد و عزیزی شمami، مصطفی (۱۳۸۸). «ضرورت برخورداری دانشجویان از دانش شهروندی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی در فرایند جهانی شدن». فصل‌نامه مطالعات برنامه‌درسی. شماره ۱۵.
۲. حسینی، علی؛ سیف‌نراقی، مریم؛ نادری، عزت‌الله؛ شریعتمداری، علی (۱۳۹۰). «مهارت‌های شهروندی موردنیاز دانش‌آموزان در برنامه‌درسی دوره راهنمایی تحصیلی». فصل‌نامه رهبری و مدیریت آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار. سال پنجم. شماره ۴.
۳. جمالی تازه‌کند، محمد؛ طالب‌زاده نوپریان، محسن؛ ابوالقاسمی، محمود (۱۳۹۲). «تحلیل جایگاه مؤلفه‌های تربیت شهروندی در محتوای برنامه‌درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه». نشریه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی. سال دهم. شماره ۱۰.
۴. سعای ارسبی، ایرج (۱۳۹۳). آموزش مطالعات اجتماعی در دوره ابتدایی. بهمن برنا. تهران
۵. فتحی، محمدرضا و سعادت‌مند، زهره (۱۳۹۴). تربیت شهروندی در دانش‌آموزان ابتدایی. اولین کنفرانس علمی پژوهشی راهکارهای توسعه و ترویج آموزش علوم در ایران. بهمن ماه.
۶. وزیری، مژده و جهانی، شیدا (۱۳۸۵). «مهارت‌های شهروندی موردنیاز دانش‌آموزان دبستان‌های شهرستان بيم». فصل‌نامه نوآوری‌های آموزشی. سال پنجم. شماره ۱۷.
۷. هاشمی، احمد (۱۳۸۹). «بررسی میزان استفاده از مفاهیم تربیت شهروندی در محتوای کتاب‌های علوم اجتماعی دوره راهنمایی از دیدگاه دبیران». فصل‌نامه رهبری و مدیریت آموزشی. سال چهارم. شماره یک.
8. Hamatt, D, Staeheli, C (2011). Respect and responsibility: Teaching citizenship in South African high schools International Journal of Educational Development, 31 (3), pp 269-276.
9. Hudson, w (2001). Religious Citizenship, gfu.ac.edu.ac.
10. Koutselini, Mary (2008). Citizenship Education in Context: Student Teacher Perceptions of Citizenship in Cyprus. Intercultural Education, Vol 19, No 2. PP: 163175.
11. Peterson, Andrew & Knowles, Catherine (2009). Active Citizenship: A Preliminary Study into Student Teacher Understandings. Journal of Educational Research, Vol 51 No 1, PP 39-59.
12. Rivelli, S (2010). Citizenship Education at high School. A comparative study between Blzano and Padova (ITALY). Procedia social and behavioral Science. 2 (2), pp 4200-4207.
13. Summers, J.Y (2002). A Personal model for Anchorage Adult Civic Education. Unpublished Master of Education Thesis.
14. Toney Purta, J (1990). Civic Education, In: International Encycloped Curriculum, Dergamon press.

پیشنهادها

- با توجه به اهمیت عناصر دانش شهروندی، به تمامی عناصر دانش شهروندی در کتاب مطالعات اجتماعی توجه شود.
- با توجه به اینکه در پژوهش حاضر، نتایج حاکی از آن است که برخی عناصر دانش شهروندی و مؤلفه‌های آنان مورد بی‌توجهی قرار گرفته‌اند، برنامه‌ریزان در طراحی و تدوین محتوای برنامه‌درسی مطالعات اجتماعی، آموزش و دانش شهروندی را مدنظر داشته باشند و محتوای انتخابی در راستای رشد دانش شهروندی و مؤلفه‌های آن تهیه شود.
- در برنامه‌ریزی آموزشی و درسی مدرسه‌های ابتدایی طوری عمل کنند که فرصت تمرین عملی دانش شهروندی در محیط مدرسه فراهم شود.
- بهترین راهکار برای افزایش دانش شهروندی و میزان آگاهی از حقوق شهروندی، چه در میان دانش‌آموزان و چه در میان سایر اқشار، فرهنگ‌سازی و اطلاع‌رسانی همگانی شامل آموزش و ترویج دانش شهروندی، افزایش زمینه‌های لازم برای مشارکت افراد در جامعه، و در سطح کلان، تلاش در جهت تصویب قوانین در حوزه مدیریت شهری با توجه به مفهوم دانش شهروندی و بازنگری کتاب مطالعات اجتماعی است.